

Radim Kočandrle

Proč Aristotelés neuvádí Anaximandra z Mílétu v I. knize Metafyziky?

Abstract

*Aristotle doesn't mention Anaximander of Miletus in his review of the predecessors in *Metaphysics A*. This study aims to show that Aristotle and Theophrastus mention Anaximander by name mainly in connection with Anaxagoras and Empedocles within the context of the coming-to-be. For them the Anaximander's principle was similar to the mixture of Anaxagoras, which can be described as the one and manifold. Therefore, we may suppose that Anaximander is not mentioned explicitly because Aristotle regarded Anaxagoras to be more significant representant of the doctrine of coming-to-be as separation off of the opposites. The other reason might be the indefinity of Anaximander's principle. However, the intermediate element in *Metaphysics A* might be interpreted as the Anaximander's principle.*

Klíčová slova:

Anaximandros, Aristotelés, monismus, pluralismus, princip, směs, Theofrastos

Keywords:

Anaximander, Aristotle, mixture, monism, pluralism, principle, Theophrastus

Studie je realizována na základě grantového projektu GA ČR 401/07/0516.

Předkládaná studie si chce položit otázku, proč není Anaximandros z Mílétu uváděn ve výčtu myslitelů, který Aristotelés podává v I. knize *Metafyziky*.¹ Pokud Aristotelés v této knize, která v mnohém určila dnešní recepci přehledu nejstarší řecké filosofie, přiřazuje svým předchůdcům konkrétní ἀρχή („počátek“, „princip“), je jeho mlčení ohledně Anaximandra pozoruhodné. Přitom Diogenés Laertios od Anaximandra odvíjí „iónskou větev“ filosofie (*DL* I,13). Naproti tomu I. kniha Aristotelovy *Fyziky*, která je podobně důležitým pramenem, uvedený problém nepředstavuje, neboť v ní je Anaximandros výslovně jmenován.²

Položená otázka může být do jisté míry limitovaná vzhledem k problematické povaze zachování samotného Aristotelova díla. Aristotelés navíc nebyl historikem filosofie, a nelze tak očekávat úplnost jak ve výkladu předchozích koncepcí, tak ve výčtu představitelů.³ Přesto nemusí být irelevantní. Aristotelovy spisy totiž představují zásadní svědectví o myšlení předsókratovských myslitelů a jsou *de facto* nejstarším dostupným textovým pramenem mílétského myšlení.

Jedním z výsostných témat *Metafyziky* má být poznání „počátečních příčin“, neboť „každý něco tehdy ví, když se domníváme, že zná první příčinu toho“ (*Met.* I,3,983a25-26).⁴ Jakmile Aristotelés ve 3. kapitole I. knihy podá výčet příčin, které rozlišuje, a připomene, že se jimi již zabýval v „knihách o přírodě“, chce přihlédnout i k myslitelům, kteří jej předcházeli, „neboť také oni zřejmě uznávají jisté počátky a příčiny...“ (*Met.* I,3,983b3-4).⁵ Nekriticky přitom soudí, že „většina nejstarších filosofů se domnívala, že počátkem všech věcí jsou jenom počátky ve způsobě látky“ (*Met.* I,3,983b6-8).⁶ Za původce tohoto způsobu myšlení považuje Thaléta z Mílétu, který měl za ἀρχή údajně pokládat vodu (*Met.* I,3,983b20-21). Aristotelés si není v ohledu Thalétova myšlení evidentně příliš jist a celou jeho „nauku“ rozostřuje poukazem k dávným předkům. V dané souvislosti zmíní kriticky i Hippóna.

Očekávali bychom, že po uvedení Thaléta zmíní Aristotelés Anaximandra. Kupodivu tomu tak není. Anaximandros je vynechán a v textu *Metafyziky* následují Anaximenes z Mílétu a Diogenés z Apollónie, kteří měli za ἀρχή pokládat vzduch, Hipposos z Metapontu a Hérakleitos z Efesu zase považovali za počátek oheň, Empedoklés všechny čtyři

1) Studie je realizována na základě grantového projektu GA ČR 401/07/0516. Studie byla napsána v roce 2009 a její části byly následně zapracovány in: KOČANDRLE, Radim (2010): *Anaximandros z Mílétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

2) Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů Vojtěch Hladký a kol.

3) Aristotelés v *Metafyzice* sám píše, že jeho pojednání o principech je pouze stručné (*Met.* I,7,988a18-19).

4) Překl. Antonín Kříž.

5) Překl. Antonín Kříž.

6) Překl. Antonín Kříž.

prvky a podle Anaxagory z Klazomen mělo existovat bezmezná množství principů. Pokud se v obecném povědomí s Anaximandrem jako ἀρχή pojí τὸ ἄπειρον („bezmezno“), je evidentní, že uvedené místo Aristotelova spisu k tomu přinejmenším neposkytuje oporu.

Jak je možné, že Aristotelés opomene uvést právě Anaximandra, jehož výklad bychom čekali? Je poněkud zarážející, že tak důležitá postava, jakou je Anaximandros, není ve výčtu jednotlivých Aristotelových předchůdců v I. knize *Metafyziky* zmíněna. Může se jednat o náš lichý předpoklad nebo očekávání mylné „učebnicové“ chronologie?

Avšak Anaximandros z Míléty je myslitel, o němž máme dostatek informací, že napsal spis, z něhož se do dnešní doby dochoval známý zlomek DK 12 B 1 - spíše jsou ale zachována pouze některá slova či slovní spojení (DL II,2 = DK 12 A 1; Suda, s. v. Ἀναξίμανδρος = DK 12 A 2; Themistios, Or. 36,317 = DK 12 A 7). Anaximandros je proto z mnoha důvodů výsostnou postavou - nejen pro posloupnost autorů v „dějinách filosofie“. A je-li Aristotelés do určité míry „zodpovědný“ za naše dnešní vnímání linie myslitelů archaické doby, které jsme zvykli nazývat „filosofy“, je o to více překvapující, že právě Anaximandros z Míléty není vůbec v jejich výčtu v I. knize *Metafyziky* zmíněn. V první řadě si ovšem musíme uvědomit, jakou pozornost vlastně Aristotelés Anaximandrově věnuje a v jakém kontextu jej uvádí.

Anaximandros u Aristotela

Pokud se zaměříme na jmenovité Aristotelovy zmínky o Anaximandrově, nezbyvá než konstatovat, že jsou velmi sporadické. Anaximandrovo jméno nalezneme pouze dvakrát ve *Fyzice* (*Phys.* I,4,187a21, 203b14) a jednou v *Metafyzice* (*Met.* XII,2,1069b22), *O nebi* (*De caelo*, II,13,295b12), a rovněž jednou v pseudo-aristotelském spise *De Melisso, Xenophane, Gorgia* (*MXG* II,975b22). Můžeme předpokládat, že Aristotelés má na mysli Míléťana i na jiných místech svých spisů, neuvádí však jeho jméno. Přidat tato místa Anaximandrově je ovšem spíše otázkou našeho výkladu a pochopení Míléťanova myšlení. V této studii proto přihlídneme zejména k výslovným zmínkám. V každém případě můžeme konstatovat, že Anaximandra Aristotelés nepomíná a právě způsob, kterým jej uvádí, je vodítkem k možné odpovědi na výše uvedenou otázku. Anaximandrovo jméno se totiž nejvíce objevuje v souvislosti s Anaxagorou a Empedokleem.

Vycházíme-li z textu *Metafyziky*, je jediným místem daného spisu, kde je Anaximandros jmenovitě uveden, 2. kapitola XII. knihy. Aristotelés zde tematizuje, že to co vzniká, vzniká ze jsoucího, které je v možnosti, zatímco z nejsoucího nic nevzniká. O tom, co je v možnosti, se dále vyjadřuje (*Met.* XII,2,1069b20-23 = DK 59 A 61):

„A toto [to v možnosti] je ono Anaxagorovo jedno – neboť to je lepší výraz než jeho „všechno pospolu“ i než Empedokleova a Anaximandrova směs.“

Jak jsme právě zmínili, daná pasáž je v *Metafyzice* jediným přímým dokladem o Míléťanovi a Aristotelovi slouží k ilustraci, že výše uvedení představitelé předjímalí jeho vlastní

koncept první látky, která je jako podklad změny pouze v možnosti. Celý text v mnohém opakuje a současně zobecňuje pasáž z *Fyziky*. Aristotelés, jenž vysvětluje vznikání na základě látky, která je podkladem, a dvou protikladů – tvaru a zbavenosti, ve *Fyzice* v případě „přírodních myslitelů“ zevšeobecňuje, že všichni pokládali protiklady za principy (*Phys.* I,5,188a26) a tak vlastně předjímal jeho vlastní nauku. Ještě předtím však vyloučí eleatské úvahy o jednom nehybném principu a vzápětí charakterizuje právě myšlení „badatelů o přírodě“ (*Phys.* I,4,187a12-23 = DK 12 A 9 a DK 12 A 16):

„Jak však tvrdí badatelé o přírodě, jsou dva způsoby [výkladu]. Jedni se totiž domnívají, že [živlové] těleso, které je základem, je jedno, ať už některé ze tří [živlových těles], nebo jiné, které je hustší než oheň a jemnější než vzduch. Ostatní věci se podle nich rodí zhušťováním a zředováním, čímž vznikají mnohé věci. Toto jsou protiklady, obecně vzato nadbytek a nedostatek, stejně jako když Platón mluví o velkém a malém, až na to, že podle Platóna těmi protiklady je látka a tvar, ale tvar je jedním, zatímco podle badatelů o přírodě je látka to jedno v základu a protiklady jsou rozdíly a formy. Další tvrdí, že protiklady se vydělují z jedna, v němž jsou, jak tvrdí Anaximandros a ti, kdo říkají, že je jedno a mnohé, jako Empedoklés a Anaxagorás. I podle nich se totiž všechno ostatní vyděluje ze směsi.“

Uvedená pasáž je navíc významná již z toho důvodu, že nás mimo jiné upozorňuje na možný rozdíl v interpretaci Miletanů. Thalés a Anaximenes jsou zmíněni v první skupině „badatelů o přírodě“, kteří měli podle Aristotela za „podklad“ určit jeden z prvků, přičemž celá další mnohost světa z něho vznikala zhušťováním a zředováním. Anaximandros je naproti tomu jmenován ve skupině druhé, která měla popisovat vznik na principu vydělování protikladů z původního jedna. V každém případě je opět potvrzena Anaximandrova myšlenková příbuznost konceptům Empedoklea a Anaxagory.

Anaximandros je ve *Fyzice* uveden jménem ještě na jednom místě. Zdá se přitom, jakoby následující pasáž stála v opozici vůči právě uvedenému. Zmíněním jiných příčin, totiž myslí nebo lásky, jsou Anaxagorás a Empedoklés explicitně vyloučeni ze zamýšleného okruhu myslitelů, který je přitom charakterizován Anaximandrovým jménem (*Phys.* III,4,203b6-15 = DK 12 A 15):

„Neboť všechno buď je počátkem, nebo je z nějakého počátku. Není však žádný počátek bezmezna, neboť by pak [počátek] byl jeho mezí. Dále je [bezmezno] jak nezrozené, tak nezanikající, pokud je jakýmsi počátkem. Protože to, co vzniká, nutně postihne konec, a každý zánik má svůj konec. Proto jak říkáme, tento [počátek] nemá počátek, ale zdá se, že on sám je počátkem jiných věcí, že všechny věci objímá a řídí; jak říkají ti, kdo vedle bezmezna nepředpokládají jiné příčiny, například mysl nebo lásku. A bezmezno

je božstvím, neboť je nesmrtelné a nehynoucí, jak praví Anaximandros a většina badatelů o přírodě.“

Vyloučení Empedoklea a Anaxagory však nemusí být tak silné, neboť i oni jsou v konceptu uvažováni a pouze se liší stanovením dalších příčin. Anaximandros se tak s jejich koncepty míjel co do postulování dodatečné příčiny, neboť podle doxografie mělo být τὸ ἄπειρον samo nadáno věčným pohybem. Z daného úhlu pohledu se tak jedná pouze o korekci vůči Empedokleovi a Anaxagorovi.

Aristotelés Anaximandra uvádí rovněž ve spise *O nebi*, kde jej jmenuje jako typického představitele myslitelů, kteří se domnívali, že se Země nalézá na svém místě vzhledem k rovnováze (*De caelo*, II,13,295b10-b16 = *DK* 12 A 26):

„Jsou však tací, kteří tvrdí, že Země setrvává v klidu díky rovnováze; jako ze starých myslitelů Anaximandros. Nic, co je usazeno ve středu a je stejně vzdálené od krajů se nemůže pohybovat spíše nahoru, dolů nebo do stran. Současně je nemožné, aby se to pohybovalo v protikladných směrech, takže nutně setrvává v klidu.“

Aristotelés v uvedené pasáži odlišuje Anaximandra od jiných badatelů o přírodě s tím, že Země u něho nesetrvává uprostřed vzhledem k působení různých sil, jako například víru (s nímž bývá Anaximandros někdy spojován, ačkoli k tomu není v textech vlastně opora), o němž pojednával předcházející text *O nebi*, nýbrž díky rovnováze. Vzhledem k tomu, že se v naší studii nebudeme blíže zabývat souvislostmi mezi kosmologiemi, můžeme předběžně pouze konstatovat, že k našemu pátrání uvedený text mnoho nového nepřináší.

Není to jiné ani v případě problematického pseudo-aristotelského spisu *De Melisso, Xenophane, Gorgia* v části, která pojednává o Melissovi. Záhy po výkladu Empedoklea a krátké zmínce o Anaxagorovi není tentokrát Anaximandros uváděn v přímé spojitosti s Anaxagorou či Empedokleem, ale s Anaximénem. Jedná se tedy o jediné místo, kde jsou oba Míléťané uváděni pospolu (*MXG* II,975b21-25):

„Nadto není nic, co by bránilo tomu, aby veškerenstvo bylo ve svém tvaru jakousi jednou podstatou, jak říkají jednak Anaximandros, jednak Anaximénés, z nichž první tvrdí, že veškerenstvo je voda, zatímco druhý, Anaximénés, že je to vzduch; i všichni ostatní, kteří usoudili, že veškerenstvo je v takovémto smyslu jedno. A toto pak [různými] podobami, množstvím i malostí a tím, že se stává řídkším a hustším, vytváří mnohé a [počtem] nekonečné věci, které jsou a které se dějí, a činí z nich celek.“

Celá pasáž se nese v rámci kontextu předpokladu jedné podstaty. Jakoby zde ovšem Anaximandros stál omylem na místě Thaléta, neboť mu je podsouvána voda jako schéma

tradičního monismu. V textu je v souvislosti se vznikem mnohých věcí navíc zmíněno zhušťování a zředování, které, jak jsme viděli a ještě uvidíme, staví Aristotelés proti pluralistické koncepci vydělování protikladů z jedna, a tedy právě proti Anaximandroví. Uvedený úryvek tak přináší mnoho kontroverzí do textů, které známe z jistějších zdrojů. Sám jeho autor není znám a samotná datace je sporná, přičemž například H. Diels jej kladl až do 1. století po Kr. (BOHÁČEK, Kryštof, 2004, s. 20–21).

Anaximandros u Theofrasta

Poté, co jsme nahlédli na uvedená místa Aristotelových spisů, měli bychom obrátit pozornost k Aristotelovu nástupci ve vedení školy a zároveň jednomu z nejdůležitějších pramenů pro předsokratovské myšlení, Theofrastovi. Z toho důvodu ovšem musíme až k mysliteli z přelomu 5. a 6. stol. po Kr., který Theofrasta zachovává. Potvrzení výše uváděných spojitostí a dost možná i nepřímou odpověď na otázku v názvu této studie totiž patrně nabízí Simplikios, scholarcha Platónovy Akademie v Athénách. A to ve svém komentáři Aristotelovy *Fyziky* (*In Arist. Phys. 24,13-25 = DK 12 A 9*):

„Mezi ty, kteří mluvili o [počátku] jakožto o jednu, jako o pohyblivém a bezmezném, patří Anaximandros z Mílétu, syn Praxiadův, žák a nástupce Thaletův. Za počátek a prvek toho, co je, prohlásil bezmezo. Jako první dal počátku toto jméno. Říká, že počátkem není ani voda, ani žádný z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná přirozenost, která je bezmezná, z níž vznikají všechna nebesa [oblohy, světy] a světy [uspořádání] v nich. Z těch pak je jsoucím věcem vznik, do toho nastává i zánik, podle nutnosti; navzájem si totiž platí trest a pokutu za [své] bezprávi, podle řádu času. Takto to říká slovy dosti básnickými. Je zřejmé, že když pozoroval vzájemnou proměnu čtyř prvků, neuznal za podklad jeden z nich, ale něco jiného mimo ně. Podle něj vznik není působen proměnou prvku, ale oddělováním protikladů skrze věčný pohyb. Proto jej Aristotelés zařadil k těm kolem Anaxagory.“

Odlíšný způsob vznikání byl důvodem, proč měl Aristotelés řadit Anaximandra „k těm kolem Anaxagory“. Vznik u Anaximandra tedy nesouvisel s proměnou prvku, ale byl podobně jako u Anaxagory působen „oddělováním protikladů skrze věčný pohyb.“ Simplikios v dalším pokračování textu, když pojednává o Anaxagorovi, navíc explicitně připojuje, že i Theofrastos - analogicky k Aristotelovi - dával oba myslitele do vzájemné souvislosti (*In Arist. Phys. 27,11-23 = část DK 59 A 41*):

„A Theofrastos říká, že Anaxagorovo učení se v tomto podobá Anaximandrovu. Anaxagorás totiž tvrdí, že při vydělování z bezmezna se sourodé věci pohybují k sobě a že to, co bylo v [původním] celku zlatem, stává se zlatem, a co bylo zemí, stává se zemí. A stejně je tomu i s každou jinou věcí: nevznikají, nýbrž

trvaly již předtím v [původním celku]. Za příčinu pohybu a vzniku považoval Anaxagorás mysl; a to, co se jejím působením vydělilo, zrodilo světy a přirozenost ostatních [věcí]. „A při takovémto pojetí by se zdálo, říká [Theofrastos], že Anaxagorás považuje látkové počátky [počtem?] za bezmezné, a že je jedna příčina pohybu a vzniku, totiž mysl. Jestliže by se však někdo domníval, že směs všech [věcí] je jednou přirozeností, neurčitou jak tvarem, tak velikostí, vyplývá z toho, že tvrdí, že jsou dva počátky: přirozenost bezmezna a mysl. Tak se ukazuje, že předpokládá tělesné prvky podobným způsobem jako Anaximandros.“

Nemusí být bez zajímavosti, že Anaxagorás je přirovnáván k Anaximandrovi, a nikoli naopak. Simplikios pasáž *de facto* zopakuje na jiném místě svého komentáře Aristotelovy *Fyziky* (*In Arist. Phys.* 154,14–23 = *DK* 12 A 9a). Na začátku druhé věty je v českém překladu sice uveden Anaxagorás, původní slovo *ἐκείνος* se však stalo předmětem kontroverze, neboť není jasné, ke kterému z obou myslitelů se vlastně vztahuje. Otázka nepostrádá na významu, neboť, pokud by se jednalo o Anaximandra, měli bychom k dispozici poměrně konkrétní popis způsobu vzniku a pasáž by vrhala jasnější světlo na povahu τὸ ἀπειρον. Zdá se však, že termín opravdu zastupuje Anaxagoru. Již proto, že příklad se zlatem užívá v referenci o Anaxagorovi i Diogenés Laertios (*DL* II,8 = *DK* 59 A 1). Ani následné uvedení Anaxagorova jména v dalším pokračování textu nemusí znamenat změnu podmětu. Můžeme soudit, že Simplikios vsadil do původního textu vlastní komentář, jak plyne minimálně z opakování fráze o myslí jako příčiny pohybu a vzniku, který odkaz k Anaxagorovi v rámci celé argumentace jen podporuje. Anaximandrovo jméno se nejspíše znovu objevilo až v samotném závěru celé pasáže, aby Simplikios podtrhl, v čem spočívá udávaná podobnost mezi mysliteli. H. B. Gottschalk pak analyzuje smysl daného referátu v celém kontextu předchozí argumentace (*In Arist. Phys.* 26,31-27,11). Simplikios popisuje Anaxagorův systém, podle něhož všechny substance již existovaly v rámci „všeho ve všem“, kdy každá věc je takovou, nakolik v ní dané substance převažují. Dále pak připojuje popis myslí, o níž dříve nebyla zmínka, jako příčiny pohybu a vzniku všeho a celý obraz tak získává jasných kontur. Bez předchozího popisu o dělení bezmezna a toho, jak se jednotlivé sourodé věci snáší navzájem k sobě, by celá věta o myslí doslova „visela ve vzduchu“. A protože Simplikios nepřirazuje argument jinému mysliteli, užil zájmena *ἐκείνος*, neboť se opět vrátil k Anaxagorovi poté, co zmínil Theofrasta (GOTTSCHALK, Hans, 1965, s. 42; KAHN, Charles, 1960, s. 41-42).

V čem ale spočívá zmíněný příměr, podle kterého lze vidět mezi Anaxagorou a Anaximandrem podobnost? Podle Theofrasta je možné číst Anaxagoru dvěma způsoby. Na jedné straně lze soudit, že postuloval bezmezný počet principů a jednu pohybovou příčinu. Všechny substance tak již existovaly a byly přítomny v původní směsi. Jednalo by se tedy o směs nezměrného množství prvků a Anaxagorás by předpokládal nekonečné množství ἀρχαί a jednu hybnou příčinu, vůč. Priorita této varianty plyne z Theofrastova

dovození druhého způsobu, který je spíše domyšlenou koncepcí. Pokud tedy na druhé straně budeme pokládat směs všeho za jedno, stává se Anaxagorův princip jedinou substancí, neurčitou jak tvarem, tak velikostí. Tehdy by Anaxagorás mluvil pouze o dvou principech. Právě v tomto bodě by měla spočívat podobnost s Anaximandrem. Ovšem zase, týká se zmíněná podobnost mezi Anaxagorou a Anaximandrem této ambivalence, kdy by i v případě Miletána bylo možné číst jeho princip dvěma způsoby, nebo jde přímo o druhou z možností, kdy se princip stává jedním a neurčitým? Anaxagorovo myšlení by pak bylo podobné Anaximandrovu právě tehdy, pokud bychom směs chápali jako jedno a látkové principy se promění v jedinou neurčitou substanci. Domníváme se, že druhé čtení je tím, které měl Aristotelés sám na mysli, a současně tak Simplicios pochopil Theofrasta, jak lze usoudit ze začátku zopakované pasáže (*In Arist. Phys.* 154,14-16 = *DK* 12 A 9a): „Theofrastos dává dohromady Anaxagoru a Anaximandra a vykládá to, co říká Anaxagorás, způsobem, že je to možné [pochopit] tak, že podklad je jedna přirozenost ...“ (GOTTSCHALK, Hans, 1965, s. 43; McDIARMID, John, 1953, s. 100).

Monisté a pluralisté

I

Theofrastova úvaha, jež Anaximandrův princip činí současně jedním i směsí, může být zřejmá na pozadí dříve uvedených paralel z Aristotela, kde je Anaximandros kladen bok po boku s pluralisty. Viděli jsme, že Aristotelés ve *Fyzice* (*Phys.* I,4,187a12-23) odlišuje dvě skupiny badatelů přírody na základě jejich pojetí vzniku mnohosti. Zatímco první skupina - monisté - měla předpokládat jeden prvek, z něhož veškerá další mnohost pocházela jeho zhušťováním a zředňováním, je Anaximandros uveden ve druhé skupině, podle níž se měly protiklady vydělovat z jedna, v němž byly obsaženy. Současně je daný princip popsán jako jedno i směs zároveň. Lze zvážit nakolik uvedená druhá skupina představuje dílčí rozdělení do dvou dalších skupin. Zdá se, jakoby se k Anaximandrovu v uvedené pasáži vztahovalo pouze *tò év*, zatímco k Empedokleovi a Anaxagorovi se vztahuje reference o existenci jednoho a mnohého i původního stavu - směsi. Anaximandrovu *tò áπειρον* by tak bylo považováno za původní jednotu, jakkoli měl vznik u Anaximandra souviset s procesem „oddělování protikladů“ a důraz by byl kladen na jedno, v němž byly protiklady obsaženy. Z toho důvodu by byl uveden jako první, neboť jeho princip je podle této interpretace jednu daleko bližší. Empedoklés a Anaxagorás by naopak předpokládali směs, která je jedno i mnohé zároveň, s důrazem na mnohé. Můžeme však poukázat na to, že vzhledem k tomu, že věta končí frází „i podle nich“, odkazuje k Anaximandrovu i zmínka o směsi. V každém případě je Anaximandros řazen Aristotelem mezi pluralisty. A jakkoli může být referát Augustina problematický (*De civ. dei*, VIII,2 = *DK* 12 A 17), i on pokládá Anaximandra za pluralistu, neboť věci podle něho neměly vznikat z jedné substance, ale každá ze svých vlastních principů, kterých mělo být bezmezné množství (GOTTSCHALK, Hans, 1965, s. 38-39; SELIGMAN, Paul, 1974, s. 40-41).

Jak jsme viděli, podobně je Anaximandros klasifikován i v *Metafyzice* (*Met.* XII,2,1069b20-23), tentokrát bez jakéhokoli uvažovaného odlišení. Aristotelés zde nadto o Anaxagorovu principu mluví jako o „jednu“, kriticky nahrazující původní popis „všechno pospolu“. Poněkud problematické může být vztažení slova „směs“ na Anaximandra, neboť ta je, zdá se, uvedena spíše v souvislosti s Empedokleem. V každém případě se jedná o analogické vyjádření. Oproti pluralitě zde Aristotelés zdůrazňuje právě jednotu ἀρχαί, a z pluralistů se tak stávají monisté. Celá krátká pasáž je ovšem vložena do kontextu argumentace, že původní směs je pouze v možnosti a nikoli ve skutečnosti. Tím měli Aristotelovi předchůdci předjímat jeho vlastní koncept látky (GOTTSCHALK, Hans, 1965, s. 39).

Zatímco monisté měli pokládat vznik a zánik za kvalitativní změnu (ἀλλοίωσις) podkladu, kdy veškerá změna je kvalitativní proměnou jednoho prvku, měli pluralisté naopak hovořit o slučování a odlučování (ἔκκρισις) více prvků. Pokud Aristotelovi koncept ἔκκρισις splýval v jedno se směsí, mohl být Anaximandrův princip ve *Fyzice* dobře spojen se směsí Anaxagory a Empedoklea. A ze závěru pasáže z *Fyziky* „i podle nich se totiž všechno ostatní vyděluje ze směsi“, kdy společným jmenovatelem je právě ἔκκρισις, lze vyvodit, že se jedno chápe jako směs vlastně automaticky. V textu *Metafyziky* jsou naopak směsi interpretované jako jedno až dodatečně (HÖLSCHER, Uvo, 1970, s. 286-287).

II

Ve skupině pluralistů uvedené v 1. kapitole I. knihy *O vzniku a zániku* však Anaximandros chybí, přičemž jmenování jsou Empedoklés, Anaxagorás a Leukippos. Anaxagorovi přitom Aristotelés vyčítá, že přestože uznával množství prvků, nepochopil vlastní koncepci, když měl vznik a zánik pokládat za kvalitativní změnu (*De gener. et corr.* I,1,314a13-16). Podobně se o Anaxagorovi vyjadřuje ve *Fyzice*, a to patrně v protikladu k Empedokleovi, který vznik považoval za slučování a rozlučování (*Phys.* I,4,187a29-31). Kritika je nejspíše založena na ambivalentním čtení Anaxagorovy koncepce, podle níž byly původně „všechny věci pohromadě, bezmezná co do množství i malosti“ (*DK* 59 B 1) či výrazu „všechno ve všem“ (*DK* 59 B 6). Zatímco Empedokleovy prvky jsou v Aristotelových očích již dále neredukovatelné a vše vzniká jejich slučováním a rozlučováním, měl Anaxagorás předpokládat nekonečný počet principů - stejnorodých (ὁμοιομερῆ) prvků a opozit. Každá věc se následně nazývá podle toho, která částice v ní převažuje nejvíce a taková je i přirozenost dané věci (*Phys.* I,4,187b2-7). Prvky je pak vlastně možné v dané koncepci svým způsobem chápat jako proměnlivé. Anaxagorás se tak v Aristotelových očích ocitá v blízkosti monistů i z dalšího úhlu pohledu (HOBZA, Pavel, jr., 2005, s. 69-71).

Rozlišení mezi monisty a pluralisty má tedy spíše omezený význam a je poplatné vlastnímu Aristotelovu pojetí možnosti a skutečnosti. Když Aristotelés v *Metafyzice* poprvé zmíní Anaxagoru (*Met.* I,3,984a11-16), přisuzuje mu bezmezná množství stejnorodých (ὁμοιομερῆ) prvků. O mysl, kterou uvede jako „původce světa a řádu“, přičemž Anaxagorás je představen jako střízlivý mezi „zmatenými“ (*Met.* I,3,984b15-19), dále pojednává v souvislosti s účelovou příčinou (*Met.* I,4,985a18-21; I,7,988b6-11). V dalším textu

však Anaxagorův postoj poněkud upravuje, když za skutečné adekvátní pojetí pokládá pouze dva prvky. Činí tak ovšem s plným vědomím, že se jedná o domyšlení celé koncepce, které sám Anaxagorás nepodnikl. Těmito dvěma prvky jsou na jedné straně nesmíchaná a čistá mysl a na druhé straně neurčitá (ἀόριστος) směs (*Met.* I,8,989b16-19):

„Důsledkem toho jest, že jednou za počátek prohlašuje „jedno“ - neboť to jest jednoduché a nesmíchané - a po druhé „jiné“. Jak my nazýváme to, co je neurčité, dokud ještě nebylo určeno a nenabylo účasti v některém tvaru.“⁷

Směs tak Aristotelés odhaluje jako něco neurčitého, co svoji určitost teprve získává a může být v zásadě vyloženo i jako jedno. Theofrastův výklad (Simplikios, *In Arist. Phys.* 27,11-23 = část *DK* 59 A 41) ukazující dvě možné explikace Anaxagorova principu zde získává zřejmou oporu. Téma směsi pak Aristotelés samostatně rozvíjí zejména v 10. kapitole I. knihy spisu *O vzniku a zániku*, kdy směs charakterizuje pluralisticky (*De gener. et corr.* I,10,327b27-29):

„Zdá se však také, že věci smíšené, jak se předtím sloučily, když byly od sebe odloučeny, tak se zase potom mohou odloučit.“⁸

O tom, co je obsaženo v původní směsi, se ovšem těsně předtím vyjadřuje jako o tom, co je „v možnosti“ (*De gener. et corr.* I,10,327b25) a o samotné směsi se v závěru zmiňuje (*De gener. et corr.* I,10,328b22):

„směs pak je splynutí kvalitativně změněných smísitelných věcí.“⁹

Jejich oddělení se pak rovněž děje kvalitativní změnou, kdy ve spise *O nebi* (*De caelo*, III,3,302a21) Aristotelés píše o ἔκκρισις ohně a země z masa a dřeva, v nichž byly obsaženy v možnosti, přičemž se tím zároveň naznačuje i kvalitativní změna. Oba koncepty, protikladné v kritice předchůdců, jsou přitom sloučeny v samotném Aristotelově pojetí. Aristotelés mohl kvalitativní změnu podkladu chápat jako oddělení potenciálně přítomných vlastností a současně mohl ambivalentně vykládat směs jako „jedno a mnohé“ (HÖLSCHER, *Uvo*, 1970, s. 287-288; SELIGMAN, Paul, 1974, s. 46). Když bude směs chápána jako „složenina“ aktuálně existujících prvků, bude se jednat o mnohé, a naopak, v případě popisu původního stavu, když jsou v ní tyto před svým oddělením obsaženy v možnosti, může být popisována jako jedno, jak je patrné z uvedené pasáže

7) Překl. Antonín Kříž a Milan Mráz.

8) Překl. Antonín Kříž a Milan Mráz.

9) Překl. Antonín Kříž a Milan Mráz.

Metafyziky (*Met.* XII,2,1069b20-23) nebo v následujícím úryvku ze spisu *O vzniku a zániku* (*De gener. et corr.* I,1,315a19-25):

„Nejisté je při tom ještě to, zda se za jejich počátek má předpokládat jedno či mnohé - míním oheň a zemi a tělesa patřící s nimi k jedné skupině. Pokud totiž jedno je jako látka podkladem, z něhož přeměnou, dějící se působením pohybu, vznikají země a oheň, je ono tím prvkem; pokud však jedno vzniká složením, když se země a oheň slučují, pak spíše ony mají povahu prvku a jsou co do přirozenosti původnější.“¹⁰

III

Viděli jsme, že Aristotelés mohl u Mílétana dobře kombinovat jak monistický princip τὸ ἄπειρον vyložený jako jedno, tak motiv pluralistické změny ve smyslu „oddělování“, ἀποκρίνεσθαι, aniž by si přitom odporoval. Sám spíše tíhl k tomu, spojovat Anaximandrovo jedno s Anaxagorovou směsí (*Phys.* I,4,187a12-23), přičemž danou směs jinde vyložil jako jedno (*Met.* XII,2,1069b20-23). Theofrastos zastával analogické pojetí, ovšem za předpokladu, že směs bude vyložena právě jako jedno. Anaxagorův princip explikovaný spojením „všechno ve všem“ byl přitom chápán nikoli jako složenina, ale jako jednota bez jakýchkoli kvalit, jak potvrzuje Simplikios i ve druhém uvedení Theofrasta (*In Arist. Phys.* 154,14-16 = *DK* 12 A 9a). Pokud měl tedy Aristotelés se zařazením Anaximandra konceptuální problém, Theofrastos jej řadil mezi monisty, jak explicitně dokládá začátek Simplikiova referátu: „Mezi ty, kteří mluvili o [počátku] jakožto o jedno, jako o pohyblivém a bezmezném, patří Anaximandros...“ (*In Arist. Phys.* 24,13-25 = *DK* 12 A 9). A zároveň poukazoval na neurčitost Anaximandrova principu, který „není ani voda, ani žádný z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná přirozenost, která je bezmezná, ...“ Na neurčitosti nadto staví i jasně odlišení Anaximena, kterého uvádí záhy v textu svého komentáře k Aristotelově *Fyzice* (*In Arist. Phys.* 24,26-25,1 = *DK* 13 A 5) a který měl naopak postulovat jednu určitou základní přirozenost - vzduch.

Simplikios ve svém dovětku k zlomku *DK* 12 B 1 jako důvod Anaximandrova řazení mezi „ty kolem Anaxagory“ udává, že Mílétan postuloval vznik jako „oddělování protikladů věčným pohybem“ a nikoli „proměnu prvku“. Ačkoli jsou zmíněnými protiklady bezesporu míněny párové protiklady tepla-chladu a sucha-vlhka, můžeme spíše předpokládat, že Anaximandrova původní myšlenka postihovala širší škálu protikladných a naprosto konkrétních výrazů. Ať již bylo zmíněnými protiklady míněno cokoli, mohl Aristotelés vlastním konceptem ἐκκρίνεσθαι učinit z τὸ ἄπειρον směs protikladů. Zařadit následně Anaximandra mezi pluralisty bylo jen přirozené, neboť pro Aristotela protiklady, jako aktuálně existující konstituenty prvků a celého světa, byly původně

10) Překl. Antonín Kříž a Milan Mráz.

potenciálně zahrnutý v ἀρχή, která, jako původní jedno z něhož se oddělily, je jejich někdejší možností. Následně bylo poměrně nezávazné jak ji nazvat a Miletčan tak mohl být konzistentně vřazen i do skupiny monistů, aniž by ovšem ve skutečnosti do jedné ze skupin opravdu patřil. Oddělování protikladů přitom nemůže sloužit jako důkaz pro explikaci τὸ ἄπειρον ve smyslu původní směsi protikladů, které v ní existovaly, neboť podle Theofrasta byla směs všeho jedna φύσις „neurčitá jak tvarem, tak velikostí“ (KAHN, Charles, 1960, s. 41; KIRK, Geoffrey Stephen, RAVEN, John Earle a Malcolm SCHOFIELD, 2004, s. 167-168; SELIGMAN, Paul, 1974, s. 46).

Závěr – odpověď na otázku studie

Po našem výkladu explicitního uvádění Anaximandrova jména u Aristotela a Theofrasta se vraťme k otázce v názvu této studie. Viděli jsme, že to byla otázka vzniku, která Aristotela vedla k tomu, aby spojoval Anaximandra s „těmi kolem Anaxagory“, než aby jej uváděl v souvislosti s Miletčany, jak bychom možná na první pohled čekali. Můžeme proto vyslovit oprávněný předpoklad, že Aristotelés neuvádí Anaximandra bezprostředně po Thalétovi právě proto, že jej principiálně chápal spíše v souvislosti s Anaxagorou a Empedokleem? Zde by se nabízel otázka, proč jej tedy nejmenuje, když k oběma poparmenidovským myslitelům ve výkladu dojde. Otázka v záhlaví této studie by tedy vlastně mohla být dvojí. Proč není Anaximandros uváděn spolu s Miletčany, a není-li s nimi uváděn z důvodu jeho řazení vedle Anaxagory, proč tedy není v *Metafyzice* uveden právě spolu s ním? Nezbývá než spekulativně odvodit, že Aristotelovi se pochopitelně nejednalo o plný výčet, jak lze očekávat u Theofrasta, ale když došel k Anaxagorovi, Miletčana nezmínil z toho důvodu, že Anaxagorás s Empedokleem mu byli hlavními představiteli zmíněného způsobu vzniku a Anaximandros tedy ve srovnání s nimi poněkud zanikne. Již z prostého porovnání výskytu doslovných jmenovitých zmínek. Koneckonců samotná jména Miletčanů nejsou u Aristotela příliš frekventovaná a můžeme spíše tušit bezejmenné uvádění jejich koncepcí. Neuvést Anaximandra se pak rovná z Aristotelova pohledu drobnému opomenutí, které je zajímavé s odstupem let, kdy máme k dispozici tak málo textu, a kdy se snažíme zrekonstruovat názory vzdálené doby.

To by byla jedna z možných úvah. Ruku v ruce s ní ovšem vystupuje jiná možnost. Když Theofrastos nezastírá neurčitost Anaximandrova principu, lze soudit, že Anaximandrovo myšlení bylo pro peripatetiky obtížně zařaditelné do jejich výkladů. Snad již vzhledem k charakteru Anaximandrova spisu, který mohl být napsán pro pozdní myslitele poněkud vágní formou - pokud jej vůbec měli k dispozici. Navíc dnes můžeme soudit, že samotné τὸ ἄπειρον bylo Anaximandrovi přiřazeno jako princip až dodatečně. Může vyjadřovat peripatetickou „reakci“ na Anaximandrův text, kdy tento termín užíli pro koncept, který z Anaximandra vyčetli, ale pochopili jej a vyložili podle svých vlastních hledisek. Podobná skutečnost, kdy se Anaximandros „nevešel“ do peripatetického schematismu by v první řadě mohla osvětlit Aristotelovo mlčení o Anaximandrovi na začátku I. knihy *Metafyziky* (KAHN, Charles, 1960, s. 46).

Možná je ale Anaximandros v I. knize *Metafyziky* uveden. Ovšem tak, aniž by byl konkrétně jmenován. Jedná se o pasáže, které obsahují narážky na tzv. střední prvek. Aristotelés na celkem devíti místech hovoří o prvku, který je uprostřed mezi dvěma jinými a již od dob starověku byl střední prvek mnohdy přisuzován Anaximandrovi.¹¹ A právě o prvku, který měl být hustší než oheň a řidší než vzduch, Aristotelés pojednává v *Metafyzice* jen krátce poté, co jmenuje Empedoklea, Anaxagoru a také prvky ostatních iónských myslitelů (*Met.* I,7,988a30). Následně se zmiňuje o prvku, který je hustší než vzduch a zároveň řidší než voda (*Met.* I,8,989a14). Vzhledem k tomu, že se střední prvek vyskytuje právě mezi prvky, které měli postulovat ostatní iónští myslitelé, Thalés, Anaximenes a Hérakleitos, bylo by pro nás dnes jen přirozené, hledat mezi nimi právě Anaximandra (KAHN, Charles, 1960, s. 44).¹² Jak jsme již dříve upozornili, proti podobné úvaze však stojí výše uvedená pasáž z *Fyziky* (*Phys.* I,4,187a12-23), v níž je prvek, který je „hustší než oheň, ale jemnější než vzduch“, přiřazen skupině přírodních myslitelů, která je Anaximandrově skupině protikladná. Pokud by ovšem střední prvek představoval pouze kategorii do níž lze Anaximandra z jednoho hlediska zahrnout a z jiného nikoli, bylo by možné tento protiklad překlenout. Není-li ovšem celý problém tzv. středního prvku pouze Aristotelovou konceptuální interpretací v rámci jeho vlastního systému. Sám totiž nikoho jmenovitě se středním prvkem ve svých spisech nespojil, ačkoli již ze závěru úryvku *Metafyziky* (*Met.* I,7,988a28-32) se zdá, že skutečně existoval myslitel, jehož „nauka“ mohla úvahu o středním prvku vyvolat. Třebaže formulovaná aristotelickou optikou, naznačuje, že se Aristotelés mohl „vyrovnávat“ s pojetím, které se příliš do peripatetického konceptu nevešlo. Zda se však na zmíněném místě *Metafyziky* opravdu jedná o Anaximandra, nemůžeme s jistotou tvrdit.

Summary

Aristotle presents an entire review of the Greek philosophy in his Metaphysics A. Surprisingly, there is no mention of Anaximander of Miletus there. This study investigates the fact, that Aristotle and Theophrastus mention Anaximander by name only in connection with

11) Aristotelés uvádí prvek mezi vzduchem a vodou v *Phys.* III,4,203a18, *Phys.* III,5,205a27, *De caelo*, III,5,303b12, *Met.* I,8,989a14. Mezi ohněm a vzduchem: *Phys.* I,4,187a14, *De gener. et corr.* II,1,328b35, *Met.* I,7,988a30. Obě možnosti jsou zmíněny také v *De gener. et corr.* II,5,332a19. Mezi vodou a ohněm v *Phys.* I,6,189b3. V *De gener. et corr.* II,5,332a20-22 je hustší než vzduch a oheň a řidší než ostatní.

12) Charles Kahn soudí (KAHN, Charles, 1960, s. 44): „For instance, there is absolutely no mention of Anaximander in the entire review of Greek philosophy in *Metaphysics A*, unless it is his doctrine which is meant by the intermediate element at *Met.* 988a30 and 989a14. The possibility of this total omission, corresponding to the mention of a comparable but unattested theory, seems too remote to be seriously entertained.“

Anaxagoras and Empedocles within the context of solving the problem of the coming-to-be. Therefore, we may suppose that Aristotle forget Anaximander in Metaphysics A because his doctrine was difficult for the Peripatetics to handle since it unifies the monistic principle with the pluralist doctrine of change. The other reason might be that Aristotle regarded Anaxagoras as more important than Anaximander to represent the doctrine of change as separation off of the opposites. On the other hand, we may suppose that the Anaximander's principle is understood as the doctrine of the intermediate element in Metaphysics A.

Seznam zkratek citovaných děl

(Spisy řeckých i latinských autorů uvádíme ve standardní latinské podobě.)

Aristotelés

De gener. et corr. - De generatione et corruptione

Met. - Metaphysica

Phys. - Physica

Pseudo-Aristotelés

MXG - De Melisso Xenophane Gorgia

Augustinus

De civ. dei - De civitate dei

Diogenés Laertios

DL - Diogenis Laertii Vitae philosophorum

Simplikios

In Arist. Phys. - In Aristotelis Physicorum libros commentaria

Themistios

Or. - Orationes

Seznam použité literatury

Prameny

DIELS, Hermann a Walther KRANZ (2004-2005): *Die Fragmente der Vorsokratiker*. I-III., Zürich: Weidmann.

České překlady pramenů

Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů V. Hladký a kol.

ARISTOTELÉS (1946): *Metafysika*. Překl. Kříž, Antonín. Praha: Jan Leichter.

ARISTOTELÉS (1984): *Člověk a příroda*. Překl. Kříž, Antonín, upravil Mráz, Milan. Praha: Svoboda.

ARISTOTELÉS (1996): *Fyzika*. Překl. Kříž, Antonín. Praha: Nakladatelství Petr Rezek.

Sekundární literatura

BOHÁČEK, Kryštof (2004): *Proč Gorgiás mluví. Úvod do filosofie nebytí*. Praha: Filosofia.

GOTTSCHALK, Hans (1965): Anaximander's Apeiron. *Phronesis* 10: 37-53.

HOBZA, Pavel, jr. (2005): *Střední prvek a Aristotelova katalogizace přírodních filosofů*. *Reflexe* 27: 51-74.

HÖLSCHER, Uvo (1970): Anaximander and the Beginnings of Greek Philosophy, in: Furlay, David a Reginald Allen, ed., *Studies in Presocratic Philosophy*, I., s. 281-322. New York: Routledge & Kegan Paul.

KAHN, Charles (1960): *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*. New York: Columbia University Press.

- KIRK, Geoffrey Stephen, RAVEN, John Earle a Malcolm SCHOFIELD (2004): *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*. Překl. Karfík, Filip, Kolev, Petr a Tomáš Vítek, Praha: OIKOYMENH.
- KOČANDRLE, Radim (2010): Anaximandros z Milétu. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- McDIARMID, John (1953): Theophrastus on the Presocratic Causes. *Harvard Studies in Classical Philology* 61: 85-156.
- SELIGMAN, Paul (1974): *The Apeiron of Anaximander*. London: Greenwood Press.